

Multikulturalnost – prednost ili prepreka?

Dr. sc. Jadranka Dujčić Frlan

Zagrebačka županija, voditeljica Odsjeka za kulturu

E-mail: jadradu@gmail.com

Sažetak: Pod pojmom multikulturalnost podrazumijeva se poticanje građana da priznaju i prihvate u potpunosti etnokulturne raznolikosti, običaje, tradiciju i druge posebnosti koje egzistiraju u multietničkom društvu. No, multikulturalizam nije samo teorijski okvir kojim se kuturna raznolikost doživljava kao društveno bogatstvo, već je i politički okvir za izgradnju društvenih odnosa u kojima različite kulture mogu slobodno razvijati svoje vlastite identitete, istodobno sudjelujući i u jačanju zajedničkih društvenih i kulturnih institucija.

Ključne riječi:

multikulturalizam, sigurnost, Bosna i Hercegovina

Razvoj demokratskog društva u Bosni i Hercegovini donio je i neke neželjene pojave poput one gdje su građani pozvani odabrati strane, utvrditi što ih razdvaja, a ne ono što ih ujedinjuje. U društvima u kojima nije razvijena mreža slobodnih lokalnih institucija ili nema razvijenih institucija civilnog društva, prva razlika koja se najčešće uočava nije bogatstvo, klasa ili društvena funkcija, već je to nacionalnost.

Promjene koje se događaju na ovom prostoru, kao i promjene povezane s globalizacijom neizbježno dovode do novih oblika etničkih kontakata i potreba za unutarnjim promjenama. Etnički animoziteti najvjerojatnije će biti prisutni na ovom području još izvjesno vrijeme, no država bi trebala biti ta koja će imati dovoljnu snagu za osmišljavanje politike koja će ih nadvladati. Multikulturalizam može biti djelatan kao osnova za društvenu koheziju i integraciju, ali ne može biti jedini put koji će tu koheziju, povezanu s etničkim razlikama, tvoriti. Unatoč prisutnim problemima, potrebno je formulirati određeni skup politika i programa koji će omogućiti upravljanje ovim etnički i kulturno raznolikim društvom, te će uvažavati i društveni kontekst i ciljeve države i njezinih građana.

Neka određenja multikulturalizma

Multikulturalizam je pojam koji je ne tako davno, mogli bismo reći u manje od četiri desetljeća, prepoznat od političara, društvenih komentatora, istraživača, ali i šire javnosti, prvenstveno u zapadnim zemljama. Oko određenja samog pojma vezane su mnoge nejasnoće i nesporazumi jer se preklapa sa sličnim pojmovima koji se ponekad čine zamjenjivim, poput kulturnog pluralizma, interkulturalizma ili plurikulturalizma (Mesić, 2006:55). Početak uporabe ovog pojma često se vezuje, u političkom smislu, uz promoviranje nove kanadske politike reguliranja međuetničkih odnosa u razdoblju između kraja 1960-tih i početka 1970-tih. Prema definicijama koje možemo naći u rječnicima ili bibliotekarskim klasifikacijama, pojam multikulturalizam ipak je novijeg porijekla. Iako definicije datiraju iz ranih 1970-tih, tek od 1990-te u klasifikaciji Kongresne biblioteke u Washingtonu pojam je definiran kao „uvjet u kojoj etničke, vjerske i kulturne grupe koegzistiraju unutar jednog društva“ (Mesić, 2006:55). Može se reći da je pojam multikulturalizam recentan fenomen u političkoj i socijalnoj teoriji, da je dosta široko postavljen (kako bi mogao označiti prava pojedinih grupa, manjina, imigranata, društvenih grupa), no kako naglašava Paul Kelly (2002:1), fenomeni diverziteta i grupnih razlika obilježja su uglavnom svih osim onih najizoliranijih političkih društava. S problemima multikulturalizma suočene su gotovo sve moderne države, čak i one koje to otvoreno ne priznaju, jer su suočene s konfliktnim zahtjevima društvenih grupa s formiranim zajedničkim identitetima i kulturnim praksama. Složeni su i mnogostruki razlozi različitosti, a posljedica su procesa koji se odvijaju na svim razinama, poput procesa globalizacije, postkolonijalizma, međunarodnih migracija, reafirmacije nacionalnih manjina, politike identiteta i dr. (Mesić, 2006:60). Raspon mogućih određenja multikulturalizma teško je odrediti jer multikulturalizam uzima mnoge oblike.

Tri međusobno povezane, ali ipak prepoznatljive, reference multikulturalizma i njihovu povezanost s pridjevom 'multikulturalan' Christine Inglis sistematizira u tri vida:

a) demografsko-deskriptivni – odnosi se na postojanje etničkih ili rasno različitih segmenata populacije u društvu ili državi, na percepciji da takve razlike imaju neki društveni značaj, prvenstveno zbog uočenih kulturnih razlika, iako su često povezane s oblicima strukturne diferencijacije; b) ideološko-normativni - naglašava da priznavanje postojanja etničke raznolikosti i osiguravanje prava pojedinaca na vlastitu kulturu trebaju ići pod ruku s uvažavanjem punog pristupa, sudjelovanja, te pridržavanjem ustavnih načela i zajedničkih vrijednosti koje prevladavaju u društvu; c) programsko-politički - odnosi se na određene vrste programa i političke inicijative dizajnirane za upravljanje etničkom raznolikošću (Inglis, 2003). Zanimljiva su razmatranja Giannia Mattea koji kaže da multikulturalizam nije novi fenomen, ali smatra da je njegov značaj u zapadnim demokracijama stalno u porastu. Razlog tome su problemi koji su ujedno „najveći izazov s kojim se danas demokracije suočavaju“, a nastali su imigracijom, obnavljanjem nacionalističkih pokreta ili mobilizacijom deprivilegiranih društvenih grupa. Prema Matteu postojanje više kultura u nekom društvu, kao i njihova interakcija, nije sociološko i političko pitanje, već je to pitanje sukoba između kulturnih grupa i političkih institucija (Matteo, 2001).

Raspravljajući o multikulturalizmu u svom radu „*Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*“ Kymlicka smješta multikulturalizam u povijesni kontekst, te kaže da je u neku ruku multikulturalizam star koliko i čovječanstvo, jer su različite kulture uvijek pronalazile način za suživot, a poštovanje različitosti bilo je poznato u mnogim povijesnim carstvima, poput Otomanskog carstva. Konkretnije, multikulturalizam je dio evolucije ljudskih prava koja uključuje etničke i rasne razlike (Kymlicka, 2012:5). U većini zapadnih zemalja, eksplicitna diskriminacija pod okriljem države protiv etničkih, rasnih ili vjerskih manjina u velikoj mjeri je prestala u razdoblju od 1960-ih i 1970-ih, pod utjecajem drugog vala borbi za ljudska prava. Ipak, etničke i rasne hijerarhije ustrajale su u mnogim društvima, bilo mjerene u smislu ekonomske nejednakosti, političke podzastupljenosti, društvene stigmatizacije ili pak kulturne nevidljivosti. Razvijeni su različiti oblici multikulturalizma kako bi se nadvladale ove dugotrajne nejednakosti (Kymlicka, 2012:6). Prije svega, multikulturalizam je prvi i najviše se ističe u razvoju novih modela demokratskog građanstva, utemeljen na idealima borbe za ljudska prava, kako bi zamijenio ranije nedemokratske odnose u hijerarhiji i isključivosti. Kao različite tipove multikulturalnosti Kymlicka razlikuje multinacionalne i polietničke države. U multietničkim državama koegzistira više nacija, shvaćenih u smislu povijesnih zajednica, manje ili više institucionalno dovršenih, koje zauzimaju određeni teritorij ili postojbinu, te dijele zajednički jezik i kulturu. Kymlicka ističe da su mnoge zapadne demokracije zapravo multinacionalne (uključujući i SAD), ali to istovremeno ne znači da se njihovi građani ne mogu smatrati pripadnicima jednog (političkog) naroda (kao napr. Švicarci) (Kymlicka, 2003:19). Država može istovremeno biti multinacionalna što je posljedica kolonizacije, pokoravanja ili konfederacije i polietnička što je rezultat useljavanja pojedinaca i obitelji. Kymlicka se usredotočuje na dvije vrste multikulturalizma koje proizlaze ili iz nacionalnih ili iz etničkih različitosti. U tom smislu pojam kulture koristi kao sinonim za „naciju“ ili „narod“, „to jest kao međugeneracijsku zajednicu, manje ili više institucionalno dovršenu, koja zauzima određeni teritorij ili postojbinu i koja dijeli neki poseban jezik i povijest. Neka država je multikulturalna ako njeni članovi ili pripadaju različitim nacijama (multinacionalna država) ili su doselili iz različitih država (polietnička država), te ako je ta činjenica vid osobnog identiteta i političkog života“ (Kymlicka, 2003:29-31). Razvoj demokratskog društva u suvremenom dobu otežan je činjenicom da nije lako postaviti model koji će na odgovarajući način osigurati slobodu i jednakost za sve građane.

Liberalizam je politička filozofija privržena temeljnim vrijednostima slobode i jednakosti, ali različite grane liberalizma različito razumijevaju i tumače te vrijednosti, te su razvile različite predodžbe o načinu na koji pravedno i pošteno društvo treba biti organizirano. Povijesno gledano liberalne demokracije se zalažu za zaštitu osnovnih individualnih prava i doista se važnost individualnih građanskih i političkih prava u zaštiti manjinskih skupina ne može podcijeniti. Sloboda djelovanja udruga, religija, govora, pokretljivosti i politička organizacija omogućuju pojedincu sudjelovanje u radu i promicanju različitih grupa, putem kojih mogu promovirati svoje stavove i interese, ta aktivno djelovati preko ovog segmenta civilnog društva. Jedan od odgovora na raznovrsnost i pluralizam u

modernom društvu je i multikulturalnost, politička filozofija koja ima za cilj postizanje mnogog suživota različitih kulturnih i etničkih skupina u društvu.

Kanadski filozof Charles Taylor svom radu *"Politics of Recognition"* tvrdi da liberalizam ne može ostati potpuno nepristran kulturi. Načela koja liberalizam nastoji uspostaviti ne mogu biti univerzalna, jer predstavljaju liberalnu kulturu. Prema Tayloru, iako se liberalna politička kultura navodi i kao neutralna, jer podržava toleranciju i slobodu izbora, sam liberalizam obuhvaća određene vrijednosti koje su nespojive s vrijednostima drugih kultura (Taylor, 1992:62). Kymlicka u svom radu *"Multicultural Citizenship"* slaže se s Taylorom, te tvrdi da neke odluke koje vlada donosi nužno uključuju stvaranje izbora u korist određene kulture; i navodi primjere takvih odluka - državni praznici, službeni jezik, itd. Dakle, u liberalnim državama, kompletna kulturna neutralnost se ne može postići (Kymlicka, 5). Ako liberalne države ne mogu biti neutralne prema kulturi, kako vlade mogu osigurati jednako postupanje prema svim građanima, izbjegavanje diskriminacije i marginalizacije manjinskih skupina? Kymlicka i Taylor zagovaraju multikulturalizam kao prikladan način pozicioniranja različitih kulturnih i vjerskih vrijednosti.

Kultura, etnički identitet, kulturna raznolikost

Suvremene rasprave koje se vode o multikulturalnosti vrte se oko shvaćanja pojma kulture pri čemu se zagovornici multikulturalizma uglavnom razilaze oko samog određenja pojma kulture i oko obrazloženja zašto upravo kultura ima značajnu ulogu u suvremenim društvima. Brojna su značenja kulture jer je ovaj pojam složen i teško ga je odrediti, stoga su i razlike u njegovom određivanju velike. Neki autori pod kulturom razumijevaju i materijalne proizvode, drugi samo duhovne, treći samo izvjesne duhovne proizvode društva itd. Međutim, ako kulturu shvatimo kao duhovnu proizvodnju ljudi, njenu suštinu čine duhovne društvene tvorevine. Klasičnu definiciju kulture dao je Edward B. Taylor (Taylor, 1973:63) i ona je još uvijek dovoljno sveobuhvatna „Kultura ili civilizacija je složena cjelina koja uključuje znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je pojedinac stekao“. Zajednička kultura shvaća se kao bitan sastojak neke etničke identifikacije, jer je dana kao jedno od određujućih obilježja neke etničke grupe ili etničkog kolektiva i odnosi se na vezu zajedničkih vjerovanja, običaja, vrijednosti, značenjskih konstrukcija i načina postojanja koji dijele članovi te zajednice (Mesić, 2006:235). Pristup Clifforda Geertza je drugačiji i po njemu se kultura odnosi na sustav zajedničkog znanja, vjerovanja, vrijednosti koji su osnova društvenih, ekonomskih, političkih i religijskih institucija, te on prvenstveno ističe ono što je zajedničko kulturama, a to je prije svega čovjekova naslijeđena sposobnost da postoji kao kulturno biće (Geertz, 1973:89). Može se reći da kulturu tvore zajednički načini na koje su skupine ljudi stvorile i definirale svoju okolinu. Kulturne prakse i kulturno znanje prenose se generacijski i kao takve su stalno u procesu preispitivanja i pregovaranja. Svaka osoba i obitelj je smještena u različite kulturne grupe i uči zajedničke načine doživljavanja i izražavanja koja se često preklapaju, a ponekad čine i kontradiktorne svjetove.

Kada kulture promatramo u historijskoj perspektivi, onda je razvidno da se one organski razvijaju iz prethodnih i zbog toga ostaju otvorene za promjene, te se sve više shvaćaju kao dinamični procesi. Kulture se razvijaju i mijenjaju, a promjene su postupne i često proturječne. Papastergiadis kaže da su rasprave oko multikulturalizma zaokupljene određivanjem stupnja podudarnosti ili sukoba između kultura (Papastergiadis, 2000:103-5). Tradicionalna gledišta prema kojima su kulture statički i zatvoreni sustavi zamijenili su razni koncepti kojima se pokušavaju objasniti pojedini aspekti kulturnih sučeljavanja u određenom društveno-povijesnom kontekstu. Ovi koncepti su često proturječni, a središnju ulogu ima pojam hibridnosti ili hibridizacije kultura koji na izvjestan način označava novi pristup kulturi općenito. Novi pojmovi koji osporavaju kulturnu čistoću su prema Geertzu „fundamentalno ambivalentni“, te su brojne međusobne kritike autora koji ih upotrebljavaju. Unificirajuća teorija globalizirajućih, transnacionalnih i interkulturalno povezanih društava i kultura ne može postojati, već su kritički koncepti kulturnih studija namijenjeni razumijevanju kulturnih sudara i miješanja. Oni su i nastali zbog toga što su dosadašnji teorijski kodovi postali neprimjereni (Mesić, 2006:255). Novi kritički pojmovi bolje objašnjavaju tekuće i fluidne, proturječne i otvorene kulturne procese, ali uvijek zahvaćaju samo jedan njihov dio ili samo jedan aspekt procesa u nekom odsječku prostora i vremena (Lenz, 1998:162-64).

U osobnom životu identitet se odnosi na pripadanje, na ono što nam je zajedničko s drugima i na ono što nas od drugih razdvaja. Osim što osigurava stabilnu jezgru čovjekove individualnosti, identitet se proteže na društvene odnose. Ovaj pojam ima vrlo široku primjenu u području sociologije, psihologije i politologije, posebno kad se govori o etničkom ili nacionalnom identitetu. Naročito često korišten postaje nakon 1990-ih u različitim kontekstima i značenjima, što ne čudi obzirom da su rasa i etnicitet oblici kolektivnog socijalnog identiteta, pa je zbog toga identitet došao u središte historijskih i suvremenih diskusija vezanih na ta pitanja. Prema Kymlicki u pogledu tradicionalnih običaja ili koncepcije života, ljudi imaju sve manje zajedničkoga sa sunarodnjacima, a više su vezani na pripadnike drugih nacija s kojima dijele modernu urbanu civilizaciju. Sve manje zajedničkog unutar neke nacionalne kulture, a sve više zajedničkog svake kulture s ostalima, posljedica je modernizacije i liberalizacije (posebno Zapadne Europe). Pojmovi multikulturalnog identiteta i zajednica odnose se na sva društva, a ne samo na manjine ili potprivilegirane grupe. „Kulturni identiteti u modernom i postmodernom svijetu uvijek su multikulturalni; nikada nisu potpuni i unificirani; ne postoje kao nešto što se treba obnoviti i ponovno tražiti, nego se distingviraju kroz proces, diskontinuitet, samo razlikovanje, te konstituiraju i rekonstituiraju u historijskim diskursima kultura“ (Lenz, 1998:142).

Raznolikost u oblicima etničkih identiteta i odnosa prisutni su velikoj većini društava u svijetu. Samo 10 do 15% od zemalja može se okvalificirati kao etnički homogene (Väyrynen, 1994; Connor, 1994). Jezične i vjerske raznolikosti dalje oblikuju različitosti povezane sa životnim stilovima koje se temelje na tradicionalnim oblicima kulture, čak i ako zapadne kulturne forme postaju sve prisutnije u cijelom svijetu. Etnički identiteti ne odnose

se samo na kulturu, već na različite načine i na nacionalne identitete. Istraživanja društvenih znanosti prate i analiziraju taj razvoj i znatan broj novijih knjiga i članaka, nasuprot ranijim ograničenim studijama doprinose razumijevanju pitanja vezanih za multikulturalna i multietnička društva (Krüger, 1993; Smith, 1991 i 1986; Hobsbaum, 1990; McNeil, 1986; Gellner, 1983, Anderson, 1988). Na mnogo načina, nacionalnosti se mogu promatrati kao fenomen samopoimanja: etnička zajednica je ona koja ima zajedničko etničko podrijetlo, a dijeli određene kulturne crte, zajedničko podrijetlo, povijest i mitologiju. Ipak, osim njene kulturne i povijesne osnove, nacionalnost je i politička pojava, barem djelomično razrađena od elita, a često dovodi do zahtjeva za političkim suverenitetom i izgradnjom države. Od velikog značaja je razumijevanje odnosa između nacionalnosti, nacije i nacionalizma. Nacionalni identitet i nacionalizam su definirani kao moderni fenomeni, vezani uz suvremene države, čak i ako se njihova definicija odnosi i na zajednička kulturna obilježja, a povremeno i na etničku komponentu (Gellner, 1983). Etnički identitet ima političku dimenziju, a politički identitet ima povijesne i kulturne korijene. Značajan faktor je relativna težina tih dviju komponenti. Ako je u nacionalnom identitetu previše naglašena etnička komponenta, to može postati prepreka mirnom upravljanju raznolikosti u društvu, prijeti društvenoj koheziji i može dovesti do sukoba. Veća težina političkog, u odnosu na etničku komponentu nacionalnog identiteta, olakšava demokratske multikulturalne politike, koje dopuštaju stupanj autonomije etničkih zajednica, a također promoviraju njihovo puno sudjelovanje i pristup. Dominantna etnička komponenta u nacionalnosti vjerojatno će dovesti do konfliktnih situacija. Razne kulture mogu se razvijati na istom ili susjednom teritoriju s drugim kulturama unutar jedne zemlje zahvaljujući multikulturalizmu, odnosno takvim pristupima kulturnoj raznolikosti koje omogućuju kulturne politike, jer multikulturalizam polazi od stava da su kulture koje sačinjavaju jednu zajednicu već definirane i da je s obzirom na to potrebno stvoriti okvir unutar kojega će se one dobrovoljno uklopiti. Argumente koji idu u prilog kulturnoj raznolikosti iznijeli su mnogi teoretičari. Možemo ih podijeliti u tri skupine prema kojima kulturna raznolikost: povećava dostupan raspon opcija i proširuje slobodu izbora; neizbježan je i legitiman rezultat ostvarivanja prava svih ljudskih bića kao kulturno ukorijenjenih; potiče zdravo natjecanje između raznih sustava ideja i načina života te su na taj način povezane s individualnošću i napretkom (Mesić, 2006:102). Parekh smatra da se kulturna različitost može promatrati i kao važan uvjet ljudske slobode, jer ona potiče samospoznaju, samotranscedentnost i samokritičnost. Isto tako stvara klimu za međusobno koristan dijalog raznovrsnih kultura i to na svim razinama (Parekh, 2000:167-72).

Multikulturalizam i sigurnost

Jedan od temeljnih preduvjeta za egzistiranje društvene zajednice predstavlja sigurnost. Ona je osnovna funkcija svake države obzirom da bez odgovarajuće razine sigurnosti ne možemo govoriti o demokratskoj vladavini, niti o stabilnosti društva u cjelini. Isto tako ne možemo govoriti o sigurnosnoj stabilnosti bez odgovarajućih demokratski oblikovanih institucija koje ju štite u demokratskom pravnom poretku. Povijesno gledano sva

društva su prolazila i danas u svom razvoju permanentno prolaze kroz razne političke, ekonomske i vojno-sigurnosne sukobe, koji se međusobno razlikuju po svom načinu ispoljavanja, intenzitetu i posljedicama. Život u suvremenom svijetu odvija se u konfliktnim prilikama, te je stalno prisutan određen stupanj političko-sigurnosne nestabilnosti. Sigurnost je uvjet, potreba i cilj svake društvene zajednice. Sigurnosni i drugi interesi građana stalno se mijenjaju, transformiraju, mijenjaju sadržaj sukladno općim civilizacijskim promjenama. Razni su i mnogobrojni oblici destrukcije, izvori ugroženosti koji sve više poprimaju globalni karakter. U posebnom su položaju države bez razvijene demokracije za koje se može reći da su u stalnom političko-sigurnosnom iskušenju. Sam pojam sigurnosti kompleksan je i složen društveni fenomen. Pod pojmom sigurnosti u povijesti su se podrazumijevali razni sadržaji, a politička teorija i doktrina definirali su ga na različite načine.

Teoretičar Barry Buzan smatra da je jedan od problema pri definiranju pojma sigurnosti taj što je on dugo vremena promatran u odnosu prema nacionalnoj sigurnosti, te da je potrebno jasno razlučiti ova dva pojma, odnosno on kaže da pojam sigurnosti ima mnogo šire značenje i da ove pojmove nije potrebno vezati jedan uz drugi (Buzan, 1991:24). U svom djelu *“People, States and Fear”* Buzan razmatra definicije nacionalne sigurnosti, te zaključuje da niti jedna definicija u potpunosti ne definira pojam sigurnosti. Buzan promatra nacionalnu sigurnost na tri razine i u više područja ljudske djelatnosti. To su individualna, državna (nacionalna) i međunarodna, a područja promatranja uključuju vojno, političko, gospodarsko i socijalno područje, te područje zaštite okoliša. Prema njegovom mišljenju državna (nacionalna) razina je najbitnija budući da određuje druge dvije razine sigurnosti. U suvremenim uvjetima standardna jedinica sigurnosti je suverena teritorijalna država. Područja bitna za nacionalnu sigurnost uključuju sljedeće: vojno područje uključuje ofenzivne i defenzivne sposobnosti države; političku brigu države za organizaciju svoje stabilnosti, sustava vlasti i ideologije koja je legitimira; gospodarsko područje mogućnost pristupa prirodnim bogatstvima, tržištu i financijama koji određuju prihvatljivu razinu blagostanja; socijalno područje određuje postojeće uvjete i evoluciju tradicija, kulture, jezika, nacionalnog identiteta i običaja, dok područje zaštite okoliša uključuje brigu za zaštitu biosfere kao bitnog sustava o kojem ovise svi ljudski pothvati (Bilandžić, Mikulić, 2007:28-29). Pod suvremenom nacionalnom sigurnošću podrazumijeva se da bi država trebala osigurati vladavinu zakona u demokratsko sigurnosnim uvjetima u cilju stvaranja općih uvjeta za društveno-ekonomski, socijalni, kulturni i drugi razvoj građana i zajednice u cjelini. Nadalje, u zaštiti osnovnih vrijednosti datog društva pred vanjskim i unutrašnjim ugrožavanjem, polazište je djelovanje nacionalnih sigurnosnih struktura putem specijaliziranih državnih službi, koje na civiliziran način uspijevaju postići nacionalni sigurnosni efekti u društvu, sa što manje povređivanja osnovnih ljudskih prava i sloboda. U izgradnji demokratskog, pravnog, otvorenog i civilnog društva težnja je da se ublaže imperativna obilježja zakona kako bi se stvorila poželjna sigurnosna atmosfera za kreativno i stvaralačko djelovanje ljudi.

Promijenjena geopolitička karta u odnosima među vodećim zemljama svijeta, znanstveno-tehnološki razvoj koji utječe na međuovisnost nacionalnih društvenih zajednica,

stalan i brzi razvoj vojnih strategija i tehnologija pri čemu su različiti tipovi sustava konvencionalnog, nuklearnog, biološkog i kemijskog oružja postali dostupni ne samo mnogim državama već i terorističkim skupinama, zatim konflikti niskog intenziteta, terorizam, međunarodni kriminal povezan s korupcijom, razni pritisci u informatičkoj tehnologiji (prisluskiivanje, špijunaža, kruženje lažnih informacija i sl.) govore o složenosti i izuzetno značajnoj ulozi sigurnosti u suvremenom društvu.

U posljednjih nekoliko godina u europskim zemljama učinjen je definitivni odmak od doktrine multikulturalizma. Njemačka i Velika Britanija suglasne su u stavu da je multikulturalizam podbacio dramatično, a napadi su dosegli vrhunac političkom ocjenom koju su dali čelnici tih zemalja kada su javno obznaneli da je multikulturalizam postao opasnost, odnosno prijetnja sigurnosti. Obrazloženja percipiraju neuspjeh multikulturalizma, u rasponu od nezadovoljstva u vezi s ekonomskim neuspjesima turske populacije u Njemačkoj, do strahova u vezi s raspirivanjem islamskog ekstremizma među muslimanskim skupinama u Velikoj Britaniji. Na okupljanju mladih članova stranke Kršćansko-demokratske unije, u Potsdamu u listopadu 2010., njemačka kancelarka Angela Merkel izjavila je da pristup u izgradnji multikulturalnog društva nije posve uspio. Njezin govor potrebno je razumijevati u kontekstu ekonomskih neuspjeha manjinskih skupina prije svega turskih doseljenika koji žive u Njemačkoj. Isto tako, na sigurnosnoj konferenciji u Münchenu, u veljači 2011. britanski premijer David Cameron naglasio je da doktrina multikulturalizma nije uspjela, stavljajući to u kontekst sigurnosnih problema vezanih na islamski ekstremizam. Istakli su da njihove vlade moraju razmotriti svoju politiku u odnosu na multikulturalizam, za koji u stvari smatraju da je uzrok njihovih sigurnosnih i gospodarskih teškoća.

Cameron temelji svoju tvrdnju na stajalištu da multikulturalno društvo može izazvati terorizam kroz islamistički ekstremizam. Naglasio je razliku između religije islama i političke ideologije koja islamistički ekstremizam predstavlja, te je povukao jasnu uzročno-posljedičnu vezu između islamskog ekstremizma i multikulturalizma. Cameron je tvrdio da se razlog zašto su mnogi "mladi muslimani uvučeni u ekstremističke ideologije svodi na pitanje identiteta." Prema njegovom mišljenju, multikulturalizam je rezultirao neuspjehom zato što im nije uspio "pružiti viziju društva za kojeg osjećaju da mu žele pripadati", zbog nedostatka "jasnog osjećaja zajedničkog nacionalnog identiteta." Povezujući teroristički ekstremizam s multikulturalizmom, britanska vlada se vratila kulturnoj debati koja nepravedno stavlja cijelu islamsku kulturu i etničke zajednice u Velikoj Britaniji pod javni nadzor.

Kritični pogled Angele Merkel na multikulturalizam trebao bi ustupiti mjesto takvoj politici koja će omogućiti useljenicima da steknu dodatne vještine (jezik, edukaciju) koje će im omogućiti da lakše pronađu posao, za razliku od političkog pristupa uokvirenog u mišljenju da je multikulturalizam propao. Doktrina multikulturalizma počiva na uvjerenju da pojedinci iz različitih kulturnih sredina mogu koezistirati u miru. Dok je svijet suočen s odvrćanjem od multikulturalnosti, osobito u zapadno europskim zemljama, potrebno je razmotriti koliko korijen ekonomskih i sigurnosnih teškoća tih zemalja doista leži u

multikulturalizmu. Rasprava o multikulturalizmu ne bi smjela postati sinonim za jačanje ekstremizma, isto kao što se gospodarski problemi pojedinih kultura ne bi odmah trebali dovesti do stavljanja multikulturalizma u pitanje, već bi ih trebalo rješavati. Kako bi se zaštitile od plime antimuslimanskih, antiturskih ili antiimigrantskih reakcija u cjelini, važno je da vlade umiju razlikovati multikulturalnost od dubljih uzroka i izazova s kojima se suočavaju.¹ Kada se na ovaj način propast multikulturalističkog društva uvodi u politički diskurs, radikaliziraju se poruke ekstremne desnice i ruše temelji na kojima je postavljeno rješavanje etničkih i kulturnih rascjepa u društvu.

Bosansko-hercegovački multikulturalizam

Pitanja kulture, etniciteta i identiteta aktualna su bez obzira na proces ubrzane globalizacije koji vodi integraciji i unifikaciji u svim segmentima društva. Ova su pitanja posebno kompleksna na prostoru Bosne i Hercegovine, koja je oduvijek bila izložena utjecajima velikih civilizacija, različitih kultura, religija. Iz burne povijesti koju su obilježili ratovi i vladavine velikih osvajačkih sila, te česti sukobi, ostali su i neki započeti, do danas nedovršeni procesi, na koje su se nadovezali novi, što je dovelo do stvaranja bogate kulture raznolikosti koja je utjecala na ukupni kulturni opus. Od nekad jedinstvenog i monolitnog bosanskog društva izdiferencirale su se tri etno zajednice. Zbog toga iz pojmova kultura, etnicitet, identitet i njihovih izvedenica – pluralizam kultura, multikulturalizam, interkulturalizam, suživot kultura, kao i njihove druge jezične varijante, proizlaze danas najvažnija bosansko-hercegovačka društvena pitanja (Bećirovič, 2012:99). Nermina Mujagić kaže da govoriti o kulturi nije nimalo jednostavno, jer je kultura osvojila društveno-politički prostor, te je možemo tretirati kao jednu vrstu prijetnje, zato jer je u „kandžama ideologije etnonacionalizma“. Kultura je postala referentna za određenje pojma nacije pri čemu se stalno spominju pojmovi pluralizam, kulturni pluralizam ili multikulturalizam, a shvaćena je kao ukupni izraz etniciteta, historije, tradicije, religije, moralnih vrijednosti, jezika, običaja i načina života jedne zajednice (Mujagić, 2012:234).

Lovrenović kaže „dok tradicionalna Bosna, takoreći nije imala ideju o sebi kao 'multikulturalnoj', ona je to u svakodnevnicima, u nekonceptualiziranoj praksi još nekako i bila; kada je tu terminologiju prihvatila kao nešto što bi trebalo adekvatno izražavati njezinu društvenu strukturu i 'prirodu', ona je to prestala biti“. Na Bosnu i Hercegovinu samo djelomično i u ograničenom smislu se može primijeniti koncept multikulturalnosti koji na Zapadu označava prisutnost međusobno različitih i „nerazumljivih“ jezičnih i etničkih zajednica u istom državno-političkom okviru i rješavanja problema koji iz takvog suživota proizlaze. Nakon završetka političkih procesa nacionalne samoidentifikacije u Bosni se može govoriti o višenacionalnosti (Lovrenović, 2010:155). Okončanjem rata Dejtonskim mirovnim sporazumom Bosni i Hercegovini nametnut je *konstucionalni multikulturalizam* u formi dvoentitetske podjele. Mujagić pod ovim terminom podrazumijeva trenutačno ustavno

¹ <http://afpprinceton.com/2011/05/is-multiculturalism-the-culprit-of-europes-woes/>

određenje da je Bosna i Hercegovina zemlja Srba, Hrvata i Bošnjaka i Ostalih, iz čega se vidi da je politička relevantnost građanstva etnički određena. Ovakav ustavnopravni poredak omogućio je konstitutivnost dominantnim etničkim grupama, ali ne i ostalim državljanima Bosne i Hercegovine, te Mujagić smatra da je to rijedak oblik multikulturalizma koji je rezerviran samo za kolektivna prava Srba, Hrvata i Bošnjaka koji djeluje u suprotnom smjeru i naglašava kulturnu različitost na račun sličnosti susjednih kultura (Mujagić, 2012:236).

Prema Mujagiću, riječ je o mehaničkom zbiru različitih, međusobno isključivih etnonacionalizama, odnosno monokultura u nastajanju, te je ovdje konstitucionalni multikulturalizam u svojoj osnovi etnopolitički, a demokratske institucije i procedure upotrebljava u svrhu etnonacionalne mobilizacije. Bosna i Hercegovina je društveno-politička zajednica bez demokracije, s tri centripetalne unitarne politike na čiji se mehanički zbir unutar međunarodno priznatih državnih granica referira kao na multikulturalni ili multietnički. Država se rekonceptualizira kao konstitucionalna multietnička ili multikulturalna zajednica, koju čine konstitutivni narodi, od kojih svaki za sebe polaže pravo na svoju kulturno-političku autonomnost i na svoj udio u suverenitetu države. Kultura je ovdje postala govor o razlikama, jedan od izgovora za borbu poklapanja nacionalnih državnih i etničkih granica. Mujagić zaključuje da je nova multikulturalna rekonstrukcija Bosne i Hercegovine u svojoj osnovi politička, a prikazala se kao diferenciranje na srpski, hrvatski i bošnjački etnos, te se tako za novi konstitucionalni multikulturalizam može reći da je drugo ime za nastanak tri različite partikularne kulture u istoj državi (Mujagić, 2012:236-238). Nakon događanja u Bosni i Hercegovini u modernom dobu, a naročito u ratu 1992-95, mogu se razumjeti nacionalne frustracije, ali su u njima isto tako jasno prepoznatljive pojave nacionalizma i ekskluzivizma koji ovu državu stalno drži u stanju političke nedovršenosti i nestabilnosti (Lovrenović, 2012:179).

Osim multikulturalizma kao općeg pojma prisutnosti više kultura na jednom prostoru počeli su se razvijati i drugi pristupi kulturnoj raznolikosti. Interkulturalizam kao dinamičniji pristup gdje različite kulture međusobno utječu na prostoru jedne zemlje, te se u sklopu tog pristupa vodi sve više rasprava o kulturnim identitetima u Europi; nacionalnim, regionalnim, lokalnim i općenito integracijskim europskim procesima. Bosanski narodi svoje identitete su gradili kroz burnu povijest pod različitim utjecajima, te stoga niti za jedan bosanskohercegovački identitet ne može reći da je u potpunosti homogen, već ih karakterizira heterogenost. Pojam interkulturalizam se javlja kao svojevrсна kritika multikulturalnog pristupa kako bi se odredili uzajamni utjecaji različitih kultura unutar jedne države, a primjetne su intencije u bosanskohercegovačkom društvu ka uspostavi prijateljnog interkulturalnog dijaloga i razumijevanja za sve kulturne grupe s jednakim pravima i slobodama.

Transkulturalizam pokušava povezati nekoliko sličnih kultura stvarajući novi identitet, te jedan njegov smjer smatra da kulturno stvaralaštvo određuju vrijednosti koje nisu vezane uz jednu kulturu, već vrijednosti koje su temelj europske tradicije i imaju univerzalnu

vrijednost. Može se reći da je transkulturalizam na izvjestan način prisutan u Bosni i Hercegovini još od srednjeg vijeka. Istovremeno ovaj pojam označava i tendenciju gdje se sve više naglašava potreba komunikativnosti i recepcijske otvorenosti naspram naglašavanja primarne vrijednosti nacionalne crte kulturnih proizvoda ili umjetničkih djela.

Plurikulturalizam kao pojam pripada području političkih i ekonomskih znanosti, a označava pluralizam vlasništva, pluralizam tržišta i politički pluralizam gdje prevladava svojevrсни kulturni holizam temeljen na europskom tradicionalnom poimanju države kao građanske države. Pojam označava promatranje kulture kao dinamične cjeline koju karakterizira pluralistički karakter (različitost stavova, vrijednosti, obrazaca ponašanja), te postavlja temelje za stvaranje prihvatljivog i društvenog okvira za jačanje demokratskih procesa i suzbijanje pojave nasilnih i isključivih etničkih nacionalizama i radikalizama. Kulturni pluralizam je jedna od najviših vrijednosti i postignuća suvremenih razvijenih, otvorenih i demokratskih društava kakvima i Bosna i Hercegovina teži.

ZAKLJUČAK

Koje pouke o multikulturalizmu se mogu naučiti iz povijesti? Multikulturalizam nije doveo do očekivanih rezultata, do stvaranja ujedinjenih zajednica u kojima skupine različitih kultura i tradicija zajedno žive u harmoniji, jer se pokazalo da ipak postoje podjele u zajednicama s malo solidarnosti između skupina. U tom smislu može se tvrditi multikulturalizam nije uspio, ali njegovo napuštanje možda i nije najpraktičnije rješenje. Većina modernih zajednica su izuzetno multikulturalne, ili kao rezultat njihovog povijesnog razvoja ili kao posljedica imigracije. Stoga se čini da je i nadalje jedino moguće rješenje i dalje razvijanje politike kulturnog suživota. U cilju zaštite sigurnosti i stabilnosti unutar nacionalnih država kao i međunarodnih sustava potrebno je stvaranje neke vrste zajedničkog identiteta u multikulturalnom društvu koji bi povezao različite nacionalne i kulturne skupine. Vlade bi se trebale usredotočiti na čimbenike koji povezuju sve različite skupine, na ono što je svima zajedničko i s čime bi se mogli identificirati i razviti osjećaj pripadnosti.

Multikulturalne zajednice ne trebaju naglašavati jednakost, jer ljudi ne moraju svi biti isti kako bi imali nešto zajedničko. Većina problema i prijetnja s kojima su moderna društva suočena, zaštita okoliša i klimatske promjene, elementarne nepogode, onečišćenja i drugo, zajednički su svim ljudima i to je nešto što sve povezuje. Poticanjem kolektivne akcije i pojačanom raspravom o rješavanju ovih zajedničkih problema, koji ugrožavaju sve kulture i skupine podjednako, te skup sigurnosnih vrijednosti čine i neku vrstu zajedničkog identiteta.

Jasno je da multikulturalizam može naškoditi sigurnosti i stabilnosti međunarodnog sustavakada nije uspio na učinkovit način i kada postoji nedostatak tolerancije i razumijevanja među različitim skupinama i kulturama. U slučajevima kada multikulturalizam više nije pod kontrolom unutar nacionalnih država, njegovi štetni učinci mogu se lako prenijeti i u međunarodni sustav. Kao što povećanje terorističkih napada na zapadu tijekom posljednjih

desetljeća pokazuju, niti jedna zemlja nije sigurna od aktivnosti koje se događaju u nekoj drugoj zemlji, a mnogi od napadača bili su građani koji su odrasli u zapadnim društvima. Nacionalne države dakle, moraju surađivati u cilju zaštite sigurnosti u međunarodnom sustavu i razvijati kolektivni pristup i politike prema migracijama kako bi se postigla kontrola nad migracijskim procesima i njihovim multikulturalnim učincima. U svakom slučaju multikulturalizam bismo trebali promatrati kao proces koji povećava osjećaj zajedništva i smanjuje podjele u društvu. On prihvaća i čuva razlike i, u isto vrijeme, pojačava dvije osnovne liberalne vrijednosti - slobodu i jednakost. Iz tog razloga, multikulturalizam je primjereni odgovor na različitosti i pluralnosti u modernim društvima.

LITERATURA

1. Anderson, Benedict (1983), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso Editions and New Left Books
2. Bećirović, Fikret (2011), Korijeni bosansko-hercegovačke pluralnosti, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, Issue no. 7/2011
3. Bilandžić, Mirko; Mikulić, Ivica (2007), "Business intelligence i nacionalna sigurnost", *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. X No. 19, 27-43
4. Buzan, Barry (1991), *Peple, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold World Era*, London: Harvester Wheatsheaf
5. Geertz, Clifford (1973), *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books
6. Gellner, Ernest (1983), *Nations and Nationalism*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press
7. Hobsbaum, Eric J. (1990) *Nations and Nationalism Since 1780*, Cambridge, U.K: Cambridge University Press.
8. Inglis, Christine (2003), „Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity“, Management of Social Transformation (MOST) – UNESCO, Policy Paper –No. 4, 1-14.
9. Keely, Paul (2002), „Introduction: Between Culture and Equality“, u: Paul Kelly (ed.) *Multiculturalism Reconsidered, Culture and Equality and its Critics*, Polity Press, 1-17.
10. Kymlicka, Will (2003), *„Multikulturalno građanstvo“*, Liberalna teorija manjinskih prava, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
11. Kymlicka, Will (2012), *„Multiculturalism: Success, Failure and the Future“*, Transatlantic Council on Migration, Migration Policy Institute
12. Lenz, Gunter H. (1998), Transnational American Studies: Negotiating Cultures of Difference – Multicultural Identities, communities and Border Discourses“, u: Klaus J. Milich i Jeffrey
13. M. Peck (eds.), *Multiculturalism in Transit, A German-American Exchange*, New York – Oxford: Berghahn Books.
14. Lovrenović, Ivan; Jergović, Miljenko (2010), *Bosna i Hercegovina budućnost nezavršenog rata*, Zagreb, Novi liber.

15. Matteo, Gianni (2001), „*Multiculturalism, Differentiated Citizenship and the Problem of Self-Determination*“, u *Beyond Nationalism?, Sovereignty and Citizenship*, ed. Dallmayr Fred i José M. Rosales, Lexington Books, 2001.
16. McNeill, William H. (1986) *Polyethnicity and National Unity in World History*. Toronto: University of Toronto Press.
17. Mesić, Milan (2006), "Multikulturalizam - Društveni i teorijski izazovi", Zagreb: Školska knjiga.
18. Mujagić, Nermina (2012), „Kultura nacionalnih/etničkih previranja u BiH – Od kulturnog pluraliteta od konstitucionalnog multikulturalizma“, *Sarajevski žurnal za društvena pitanja* (jesen/zima 2012)
19. Smith, Anthony D. (1991), *National Identity*. London: Penguin.
20. Taylor, Charles (1992), “ *Multiculturalism and The Politics of Recognition*”, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
21. Taylor, Edward B. (1973), “*Primitive Culture*”, u: Paul Bohannan i Mark Glazer (eds.), *High Points in Anthropology*, New York: Alfred A. Knopf
22. Papastergiadis, Nikos (2000), *The Turbulence of Migration, Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Polity Press

Internetske stranice

1. <http://afpprinceton.com/2011/05/is-multiculturalism-the-culprit-of-europes-woes/>